

УДК 346.5:351.711

Г.М. Будурова,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

**ПРАВОНАСТУПНИЦТВО МАЙНА СУБ'ЄКТІВ
КОЛЕКТИВНОЇ ФОРМИ ВЛАСНОСТІ:
ОКРЕМІ ПИТАННЯ ТЛУМАЧЕННЯ
ТА ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА**

Анотація. Стаття присвячена питанню тлумачення та застосування судами положень ст. 1 Закону України «Про підприємства, установи та організації союзного підпорядкування, розташовані на території України» від 10.09.1991 р. Обґрунтовано неправомірність поширення її положень на майно та фінансові ресурси суб'єктів господарювання колективної форми власності, і зокрема, професійних спілок УРСР.

Ключові слова: колективна форма власності, державна власність, професійні спілки, суб'єкти господарювання, правонаступництво.

Постановка проблеми. Сьогодні, як і за радянських часів, форми власності залишаються фактом нашого законодавства. Конституційна традиція заміни правових понять соціально-економічними, яка була збережена, спровокувала виникнення ряду дискусій щодо існування форм власності, які втрачають свою гостроту через підтверджену необхідність розрізняти правові режими майна, що перебуває у приватній чи публічній власності, за об'єктом права власності, підставами виникнення, а також обсягом і характером юридичної відповідальності суб'єктів права власності.

Проте, час від часу і наукову спільноту, і судову практику сколихують випадки неоднозначного правового регулювання відносин власності шляхом використання цієї традиційної правової категорії стосовно набуття права власності (в т.ч. шляхом правонаступництва)

чи визнання такого права, що підтверджує доцільність і наукових досліджень у цій сфері, і вдосконалення юридичної техніки та правозастосування.

Яскравим прикладом зазначеного слугує звернення Федерації професійних спілок України до Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення положення ст. 1 Закону України «Про підприємства, установи та організації союзного підпорядкування, розташовані на території України» від 10.09.1991 р., відповідно до положень якої майно та фінансові ресурси підприємств, установ, організацій та інших об'єктів союзного підпорядкування, розташованих на території України, є державною власністю України (далі — Закон № 1540-ХІІ) [1, ст. 1].

Необхідність офіційного тлумачення положень ст. 1 Закону № 1540-ХІІ викликана неоднаковим застосуванням судами її положень, а саме поширенням

норм його ст. 1 на майно суб'єктів господарювання колективної форми власності. Зазначена проблема виникає при розгляді судами справ про визнання за державою права власності на майнові об'єкти колективної форми власності, які були набуті профспілками УРСР та перейшли у власність Федерації професійних спілок України шляхом правонаступництва (див, наприклад, рішення Господарського суду Одеської області від 09.12.2011 р. у справі № 9/17-4164-2011 [2], рішення Господарського суду Дніпропетровської області від 24.09.10 р. у справі № 9/195-10(27/22-09(25/157-08(10/53-07))) [3] та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Треба визнати, що виникли практичні проблеми, в певній мірі, обумовлені відсутністю наукового інтересу до питань колективної власності та правового режиму майна колективних утворень. Більшою популярністю ця тема користувалась у радянські часи і серед її дослідників слід відзначити роботи С. Братуся та А. Масляев, в тому числі, й щодо майна профспілкових організацій. Серед сучасних науковців цієї теми у своїх роботах торкалися В.Г. Андрійчук, В.І. Бойко, В.І. Власов, Р.В. Гавіловський, І.І. Лукінов, В.К. Мамутов, О.П. Подцерковний та ін. Проте комплексного характеру ці дослідження не набули.

Зважаючи на масштабність проблеми (ФПУ є головним акціонером ПАТ лікувально-оздоровчих закладів професійних спілок України «Укрпрофоздоровниця» та ПАТ «Укрпрофтур», які були засновані на базі профспілкових майнових об'єктів) та її суспільний резонанс, **метою цієї статті** є встановлення правомірності/неправомірності поширення положень ст. 1 Закону на майно суб'єктів господарювання колективної форми власності.

Виклад основного матеріалу. Попри достатньо стале уявлення про сутність

власності, у цивілістичній науці немає єдності у питанні виокремлення її форм. Так, К.І. Скловський пояснює це відсутністю зв'язку між економічним та юридичним поняттями власності (у пом'якшеному варіанті — право власності безпосередньо не відображає економічні відносини власності, навіть якщо останні існують) [4, с. 43].

На відміну від міркувань окремих цивілістів, що пропонують відмовитися від зазначення форми власності як ключового поняття через рівність всіх форм власності перед законом (а економічна сутність відносин схожа за усіх форм), господарсько-правова доктрина вважає за необхідне враховувати зміст суспільних відносин, на які спрямоване правове регулювання. У зв'язку з формою власності неодноразово підкреслено, що характер (особливості) власності відрізняються залежно від суб'єкта. Наприклад, власність Українського народу і приватної особи буде різною за обсягом і за змістом. Рівність перед законом не означає рівності суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Отже, форма права власності не співпадає з економічною формою власності, а система форм права власності не є тотожною системі форм власності (привласнення).

У зв'язку з цим, необхідно чітко відмежувати сферу існування форм власності і розглядати їх як спосіб визначення приналежності/закріплення майна за окремими суб'єктами. Такий підхід до трактування поняття форми власності сьогодні є єдино допустимим та обґрунтованим.

Слід наголосити, що українське законодавство, встановлюючи невичерпний перелік форм власності, одночасно не виявляє послідовності у закріпленні цих форм. Так, ст.ст. 324-327 ЦК України називають наступні види права власності: 1) право власності Українського

народу, 2) право приватної власності (фізичних та юридичних осіб), 3) право державної власності, та 4) право комунальної власності [5, ст.ст. 324-327]. Відсутність у ЦК України згадки про колективну власність сьогодні за одночасного збереження державної та інших форм може бути витлумачено як підтримання експропріаторських або, принаймні, зрівнювальних тенденцій. Натомість, ст. 63 ГК України, у якій закріплені види підприємств відповідно до форм власності, передбачає існування колективної форми власності [6, ст. 63]. Така ситуація, звичайно, не сприяє ефективному вирішенню практичних питань, що виникають у зв'язку із набуттям та реалізацією суб'єктом певного виду права власності.

Скасований Закон України «Про власність» 1991 року закріплював наявність трьох рівноправних форм власності: приватну, колективну та державну (ст. 2) та погоджувався з існуванням змішаної форми власності [7, ст. 3].

Конституція СРСР 1977 р. зазначала, що економічна система СРСР розвивається на основі власності радянських громадян, колективної і державної власності, а відповідно до ст. 12 колективною власністю визнавалась власність орендних підприємств, колективних підприємств, кооперативів, акціонерних товариств, господарських організацій та інших об'єднань. Колективна власність створюється шляхом перетворення передбаченими законом способами державної власності і добровільного об'єднання майна громадян та організацій [8, ст. 10].

В свою чергу, Конституція УРСР 1978 р. у рамках соціалістичної власності на засоби виробництва виокремлювала наступні форми власності — державну (загальнонародну) і колгоспно-кооперативну власність [9, ст. 10]. Соціалістичною власністю визнавалось також майно профспілкових та інших громадських

організацій, необхідне їм для здійснення статутних завдань, яке законодавчо було відокремлено від державного майна.

За своїм обсягом державна власність значно перевищувала згадані однотипні їй форми соціалістичної власності: власність колгоспів, інших кооперативних організацій та їх об'єднань, а також власність профспілкових та інших громадських організацій. Основи цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік визнавали державу єдиним власником усього державного майна (ст. 21), що, безумовно, включає вказівку на єдність загальнодержавного майнового фонду.

Незалежно від того, у чиєму володінні, користуванні чи розпорядженні у кожний окремий момент знаходилось майно, що входить до цього фонду, його власником продовжує залишатись держава. Держава надавала в оперативне управління державних юридичних осіб — підприємств, установ, організацій — основний масив належного їй майна (разом з тим, частина майна залишалась нерозподіленою). По відношенню до державних підприємств соціалістична держава об'єднала в своїх руках усю повноту державної влади з усіма повноваженнями власника. Саме у цьому нерозривному, нероздільному поєднанні державної влади із правомочностями власника полягає одна зі специфічних відмінностей державної соціалістичної власності.

Як зазначав О. Венедиктов, «створюючи усю неосяжну систему своїх органів, передаючи в їх оперативне управління усю масу державного майна, перерозподіляючи між ними основні та оборотні засоби та ін., соціалістична держава одночасно виступає і як носій державної влади, і як носій права власності. Це стосується як адміністративних, соціально-культурних, так і господарських органів, як державних

установ, так і державних підприємств. Різняться правовий режим окремого майна..., різняться обсяг його прав по розпорядженню цим майном (не тільки в залежності від характеру самого майна, а й в залежності від функцій держоргану, у віданні якого воно знаходиться), але незмінною є позиція соціалістичної держави як носія державної влади та як власника цього майна» [10, с. 317].

Державне майно, яке не було передане в оперативне управління конкретному державному органу — юридичній особі, входило у фонд, що закріплювався або за СРСР, або за союзною республікою, або за іншим суб'єктом, який втілював участь радянської держави у цивільному обігу. Таким чином, і СРСР, і радянські республіки були наділені усіма ознаками, що властиві суб'єктам цивільного права, — визначеністю особового складу та майновою відокремленістю. Як стверджує В. Андреев, розподіл державних засобів виробництва між СРСР, союзними та автономними республіками, місцевими радами народних депутатів може призвести до відокремлення державної власності на різних рівнях, але вона не втрачає при цьому свого загальнонародного характеру [11, с. 17]. Тим не менш, таке закріплення (разом із підприємствами, що знаходились на території відповідної республіки) у подальшому зорієнтувало у правонаступництві (переході до державної власності конкретної незалежної держави) при розпаді СРСР.

Так, наприклад, у справі № 9/195-10 (27/22-09(25/157-08(10/53-07)) за позовом Регіонального відділення Фонду державного майна України по Дніпропетровській області до Дніпропетровського обласного об'єднання профспілок про визнання права державної власності на нерухоме майно «Будинок Союзів» у задоволенні позову було відмовлено, оскільки суд зазначив, що під поняттям

«підприємства, установи та організації союзного підпорядкування» слід розуміти ті підприємства, установи та організації, які мали статус загальнодержавних (загальносоюзних), керувалися рішеннями найвищих органів державної влади і управління Союзу РСР, управління якими організувала Рада Міністрів СРСР, діяльність яких координували і контролювали органи влади союзної республіки (УРСР) та майно яких належало державі СРСР на праві державної власності. Безпосередньо Відповідач, як профспілкова організація, ніколи не був організацією союзного підпорядкування і його майно ніколи не було державною власністю [3].

Принципово по-іншому функціонував режим власності профспілкових організацій, що, відповідно, накладало відбиток на їх правосуб'єктність. Система профспілок у СРСР представляла собою ієрархічну систему, що складалась з юридичних осіб — профспілкових комітетів виробничих об'єднань (комбінатів), науково-виробничих об'єднань, підприємств, колгоспів, установ, організацій, районних, міських, обласних, крайових, республіканських та інших прирівняних до них комітетів, комітетів професійних спілок, а також ВЦРПС (центральний орган професійних спілок, що здійснював керівництво діяльністю усіх профспілкових організацій у СРСР з 1918 по 1990 рр.) та республіканських, крайових, обласних рад профспілок. Але, на відміну від СРСР та союзних республік, «центр системи», ВЦРПС, хоча і був наділений певними владними повноваженнями, в тому числі, організаційно-майнового характеру, не міг виступати від імені системи профспілок та вирішувати питання володіння/користування/розпорядження закріпленим за ним майном в силу незастосування до відповідних суб'єктів похідних речових прав подібно до повного господарського

відання та оперативного управління майном державних підприємств. Вимога щодо майнової відокремленості цих осіб проявлялась в закріпленні за ними майна на праві колективної власності, а ВЦРПС, подібно до СРСР, вирішувало долю нерозподіленого між ланками системи майна.

Отже, відповідний розподіл і закріплення майна за профспілковими організаціями створює правове підґрунтя для визнання правонаступником профспілок підприємств, установ, організацій, місцевих та республіканських комітетів, крайових, обласних, республіканських рад профспілок відповідних профспілкових утворень незалежних держав, які були створені для досягнення аналогічної мети — представництва та захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки, а майно, що належало радянським профспілковим організаціям, використовується за тотожним призначенням.

На користь цього висновку і недопущення розширеного тлумачення положень ст. 1 Закону № 1540-XII, згідно з якими до державної власності має переходити в рамках правонаступництва і майно суб'єктів господарювання колективної форми власності, свідчить і необхідність врахування мети і призначення майна у рамках окремої форми власності. Так, як відомо, об'єкти права державної власності забезпечують задоволення як потреб населення в отриманні гарантованого державою обсягу послуг, так і становлять оплот національної економічної безпеки країни, іншими словами — покликані забезпечувати публічні інтереси. І хоча не можна в окремих випадках заперечити суспільну корисність об'єктів права колективної власності чи окремі результати діяльності колективних утворень, тим не менш, слід визнати їх служіння інтересам окремих груп осіб, об'єднаних за певним

принципом, а не державі чи народів у цілому.

Крім того, оскільки у законодавстві щодо правонаступництва перехід права власності від однієї особи до іншої виступає ключовим поняттям, приналежність конкретного майна тому або іншому суб'єкту має бути чітко встановлена на всіх етапах виконання цієї процедури. Одним з технічних термінів тут виступає саме форма власності, відповідно колективна чи державна, причому очевидно, що і сам термін, і охоплюване ним поняття у будь-який момент виступають як синоніми приналежності майна визначеній особі.

Системний аналіз Закону України «Про підприємства, установи та організації союзного підпорядкування, розташовані на території України» дає підстави стверджувати, що його положення покликані врегулювати питання переходу (закріплення) майна та фінансових ресурсів підприємств, установ, організацій та інших об'єктів союзного підпорядкування, розташованих на території України з державної соціалістичної власності СРСР та УРСР у власність [державну] новоствореної країни — України. Тобто, правонаступництво за цим актом відбувається у зв'язку зі зміною суб'єкта, але без зміни форми власності.

Поширення ж положень цього Закону і на майно суб'єктів господарювання колективної форми власності, по суті, буде означати підміну правонаступництва націоналізацією. В свою чергу, націоналізація, як первісний спосіб набуття права власності, базується головним чином на факті перетворення права колективної (чи приватної) власності у право державної власності, яке за своїм суб'єктом, змістом, порядком та метою здійснення представляє собою якісне нове явище.

Крім того, положення ст.ст. 3 та 4 цього Закону містять вказівки щодо

визнання недійсними угод та рішень уповноважених органів, якими було допущено зміну власника і форм власності в період з 29 листопада 1990 року і до ухвалення цього Закону.

Висновки. Положення ст. 1 Закону України «Про підприємства, установи та організації союзного підпорядкування, розташовані на території України» не підлягають розширеному тлумаченню та не поширюються на майнові об'єкти підприємств, установ, організацій колективної форми власності. У рамках цієї статті Закону № 1540-XII у державну власність України шляхом правонаступництва переходить лише майно та фінансові ресурси підприємств,

установ, організацій та інших об'єктів союзного підпорядкування, розташованих на території України, які перебували у державній власності СРСР та УРСР, тобто правонаступництво відбувається без зміни форми власності. Натомість, застосування цих положень до майна суб'єктів господарювання колективної форми власності призводить до заміни правонаступництва націоналізацією — зміною форми власності, яка за своїм суб'єктом, змістом, порядком та метою здійснення відрізняється від колективної та змінює своє призначення від захисту інтересів окремих професійних груп на забезпечення публічних інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про підприємства, установи та організації союзного підпорядкування, розташовані на території України: Закон України від 10.09.1991 р. № 1540-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 46. — Ст. 615.
2. Рішення Господарського суду Одеської області від 09.12.2011 р. у справі № 9/17-4164-2011 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/19975912>
3. Рішення Господарського суду Дніпропетровської області від 24.09.10 р. у справі № 9/195-10(27/22-09(25/157-08(10/53-07))) // [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/11788200>
4. Скловский К. К проблеме права собственности / К. Скловский // Правоведение. — 1990. — № 1. — С. 40-45.
5. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — №№ 40-44. — Ст. 356.
6. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18, № 19-20, № 21-22. — Ст. 144.
7. Про власність: Закон УРСР від 07.02.1991 р. № 697-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 20. — Ст. 249. (втратив чинність)
8. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік: Закон СРСР від 07.10.1977 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77>
9. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки: Закон УРСР від 20.04.1978 р. № 888-IX // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1978. — № 18. — Ст. 268. (втратила чинність)
10. Венедиктов А.В. Избранные труды по гражданскому праву в 2 т. Т. II. — М.: Статут, 2004. — 557 с.
11. Андреев В.К. Право государственной собственности в России: Учеб. пособие. — М.: Дело, 2004. — 240 с.

Будурова А.Н.

Правопреемство имущества субъектов коллективной формы собственности: отдельные вопросы толкования и применения законодательства.

Аннотация. Статья посвящена вопросу толкования и применения судами положений ст. 1 Закона Украины «О предприятиях, учреждениях и организациях союзного подчинения, расположенных на территории Украины» от 10.09.1991 г. Обоснована неправомерность распространения ее положений на имущество и финансовые ресурсы субъектов хозяйствования коллективной формы собственности, и в частности, профессиональных союзов УССР.

Ключевые слова: коллективная форма собственности, государственная собственность, профессиональные союзы, субъекты хозяйствования, правопреемство.

G. Budurova

Legal succession of the property of the collective form ownership entities: certain questions of the interpretation and application of the law.

Summary. The article deals with the interpretation and application of the statements of Article 1 of the Law of Ukraine “On enterprises, institutions and organizations subordinated to the Union, located on the territory of Ukraine” dated 09.10.1991 by the courts. Proved the illegality of extension of its statements on property and financial resources of the collective form ownership entities, and in particular the trade unions of the Ukrainian SSR.

Keywords: collective form ownership, state ownership, trade unions, legal entities, legal succession.

